
TANULMÁNYOK

ANGELUSZ RÓBERT-TARDOS RÓBERT

Választási részvétel Magyarországon 1990–1994

1. A RÉSZVÉTEL SZINTJE

1994 májusában a monolitikus politikai rendszer összeomlása után második alkalommal került sor szabad választásra Magyarországon. A választás legfőbb tényezőinek egyike a demokratikus intézményrendszer működésének megerősítése volt, s a megfigyelők egy része különös jelentőséget tulajdonított a részvételi arányok alakulásának. Az első alkalommal, 1990-ben az eredmények nem voltak igazán meggyőzőek e tekintetben. 1990 márciusában az első fordulóban a választásra jogosultak 66 százaléka adta le a szavazatát, s ez az arány a második fordulóra már 45 százalékra apadt.

Az új, demokratikus berendezkedés győzelmeként ünnepeelt választási eredmények annak idején kissé háttérbe szorították a választói abszencia problémáját. Érthető módon, sokkal nagyobb figyelmet kaptak a rendszerváltó parlament, illetve a kormányzat és az ellenzék összetétele, a parlamenti erők belső tagoltsága, a köztársasági elnök megválasztásának kérdései és így tovább. Azok a szakértők, akik a választási részvételt valamilyen jelleggel mégis kommentálták, rendszerint nem kezelték társadalmi problémaként a távolmaradási arányt. Többnyire azt emelték ki, hogy a jogilag szükséges küszöböt messze meghaladta a részvétel, s így a választás jogi legitimitásához nem férhet kétség. A politikai szereplők egy része egyenesen nemzetközileg is magasnak értékelte a választáson tapasztalt aktivitást.

A köztudatban ma is a téves sztereotípiák a jellemzőek. Jól tükrözik ezt a publicisztika szinte magától értetődő fordulatai. Csak a jelen tanulmány megírásának idején több ilyen jellegű újságírói kommentárt jegyztünk fel. Az izraeli választásokat követően egy közismert

műsorvezető „rendkívül magasnak” minősítette az ott regisztrált 80 százalékos részvételt, holott – mint a következő áttekintésből kitetszik – ez az eredmény izraeli viszonylatban is inkább átlagosnak mondható (az újságíró nyilvánvalóan a magyar tapasztalatokhoz viszonyított, és nem tudta, hogy az általa ismert magyar részvételi arányok nemzetközileg inkább alacsonynak mondhatók). Néhány napra rá a tévé egy másik vezető riportere – ugyancsak külpolitikai apropóból – mintegy magától értetődő érvként hangoztatta, hogy a magas politikai kultúra talaján, például Nyugat-Európában a politika a közönséget nem foglalkoztatja már igazán, s a választásokon a nagyarányú távolmaradásban nincs semmi rendhagyó. E premissza talán az előbbi példánál is többet mond.

A társadalomkutatási diszkuszióban természetesen árnyaltabb álláspontok alakultak ki azon a körön belül, ahol a részvétel kérdése problémaként vetődött fel. Néhány elemző már az 1990-es választást követően felhívta a figyelmet arra a (nem jogi, hanem szociológiai értelemben vett) legitimációs veszteségre, amely a távolmaradók nagy számából eredt. A hosszú idő után első szabad választáson különösen várható lett volna a tömegesebb részvétel. A fél évvel későbbi, még kevésbé „látogatott” önkormányzati választások, majd a megüresedett képviselői helyek betöltésére rendezett időközi választások – amelyek több esetben hiúsultak meg az alacsony, 25 százalékos részvételi küszöbön – már jóval szélesebb körben vetették fel a szóban forgó problémát. Ennek nyomán az országgyűlési választásokon tapasztalt választói aktivitás is új megvilágításba került.

Az 1994-es választásokhoz közeledve a témában két érvrendszer bontakozott ki. Különböző jelleggel, számos érv hangozott el a mellett, hogy nem kell erőltetni a magasabb részvételt, és mindent egybevetve, a Magyarországon tapasztalt választói aktivitás nem ad okot különösebb aggodalomra. A pragmatikus jogi szempontot már említettük, mely szerint az országgyűlési választás érvényességét, az 50 százalékos küszöb elérését nem fenyegeti komoly veszély. A liberális politika-filozófiai felfogás képviselői ugyanakkor a nem-választás szabadságát hangsúlyozták. Sokan hívták fel például arra a figyelmet, hogy a Hazafias Népfront égisze alatt lezajlott „választások” 99,9 százalékos statisztikái után a nem-szavazás joga maga is a rendszerváltás egyik szimbóluma. Egy további, igen jellegzetes érvelés azt a körülményt állította középpontba, hogy a választásra jogosultak politikai tájékozottsága, kompetenciája erősen eltérő, és hogy a nem-szavazók nagy többsége az inkompetensek közül kerül ki. E megközelítés képviselői az abszencia meglétét éppenséggel a racionális választást elősegítő, spontán önszelekciós mechanizmusként értékelik. E nézet közel áll ahhoz az – explicit módon ugyan ritkábban megfogalmazott – érveléshez, hogy az aktív, motivált választókat „jutalmazni” kell, s ennek legkézenfekvőbb mechanizmusa a leadott voksoknak – a le nem adottakkal szembeni – spontán felértékelődése.

Az első szabad választásokon Magyarországon a távolmaradás kevéssé kapcsolódott olyan explicit demonstratív megnyilvánulásokhoz,

mint amilyenek számos fejlett nyugat-európai demokráciában az elmúlt évtizedben kisebb-nagyobb mértékben megjelentek a pártokkal, politikusokkal szembeni tiltakozásként. A rendszerváltás sajátos légkörében ez az érvelés explicit módon csak nagyon szórványosan fordult elő. Jellegetes módon a távolmaradás propagálásával olyan avangard politikai erők fejezték ki csak a létrehozott választási gyakorlatlaltal szembeni tiltakozásukat, mint a legradikálisabb rendszerváltó elképzeléseket képviselő Október Párt. Ahogy a párt vezetője, Krassó György egy nyilvános fórumon ironikusan megjegyezte, a választást „ők nyerték”, mert egyharmados „támogatottsághoz” egyetlen más párt sem jutott. A tanulmány későbbi részeiben térünk vissza arra a hipotézisre, hogy – ha nem is nyílt bojkott formájában – a távolmaradók egy bizonyos csoportjának magatartását valóban egyfajta politikai averzió motiválta.

A távolmaradás következményeivel kapcsolatos vitákban ugyanakkor egyaránt hangzottak el könnyen belátható és komplexebb magyarázatot igénylő érvek. Az előbbieket közé tartozik a többségi elv érvényesülésének csorbulása. Annál inkább így van, minél távolabb kerül a részvétel a 100 százaléktól, netán az 50 százalék alatt marad. S ha a távolmaradók aránya megközelíti ez utóbbi határt, szubsztantív értelemben ez még akkor is veszélyezteti a legitimitást, ha a többségi elv egyébként formálisan érvényesül. Egy idekapcsolódó aggály a társadalmi szelektivitással kapcsolatos. Az így érvelők megalapozottan hivatkoznak a távolmaradás és a hátrányos társadalmi pozíciók között megfigyelhető összefüggésre, arra, hogy a leszakadó rétegek alacsony reprezentáltsága tovább kumulálhatja hátrányait.

Elhangzik továbbá, hogy a széles körű érdektelenség megfoszthatja a választásokat attól az aurától, amely a demokrácia e kitüntetett intézményének kijár. Ehhez kapcsolódik a részvétel és a mindenkori kormányzattal szembeni bizalmi tőke kérdése. Azok az állampolgárok, akik távolmaradnak az urnáktól, eleve nem előlegezik meg ezt a bizalmat. S minél alacsonyabb szintű a részvétel, annál hamarabb válhat közömbössé, esetleg elutasítóvá a közhangulat az adott kormányzat törekvéseivel szemben. Az alacsony szintű, s esetleg fokozatos romló választási részvétel a pluralizmus értékeivel szemben közömbös, esetleg azokat korlátnak érző politikai erők számára is tápot adhat elgondolásaik érvényesítéséhez, hiszen azt tapasztalhatják, hogy az állampolgárok személyes közreműködésükkel kevésbé erősítik meg a demokratikus berendezkedés alapintézményeit.

A tágabb kontextusra kitekintve, a részvétellel kapcsolatos reflexiók olyan időszakban fogalmazódtak meg, amikor a nemzetközi szinten is egyre több gondot okoz a választási részvétel szintje. Armingeon (1994) egész sor ország példáján elemzi a növekvő távolmaradás kérdését, és vizsgálja ennek szóba jövő magyarázatait. Heide Schmidt, az osztrák Liberális Fórum parlamenti pártjának elnöke egy 1994. végi előadásában pedig egyenesen riasztónak nevezte azt a jelenséget, hogy „az állampolgárok egyre kevésbé élnek legfontosabb demokratikus jogukkal, a voksukkal” (Schmidt 1994). Kissé

más a helyzet az Egyesült Államokban, ahol a kormányzati választásokon való részvétel a 20. században hagyományosan elmaradt az európai mögött. Túlmegy tanulmányunk témakörén annak kifejtése, hogy az amerikai föderalizmus és a közvetlen participáció intézményeinek kiterjedtsége, a különböző típusú választások nagyobb száma mennyiben befolyásolja a részvétel mértékét, de az elmúlt két évtizedben bekövetkezett újabb hullámvölgy hatására politológusok, szociológusok egész sora foglalkozott e jelenséggel.¹

A magyar adatok értékelése szempontjából talán nem érdektelen, ha megkíséreljük a rendszerváltás utáni első demokratikus választások részvételi adatait nemzetközi kontextusban is elhelyezni. Valamennyi országra kiterjedő, egységes regiszterrel nem találkoztunk, egyébként az intézményrendszerek különbözősége sem teszi lehetővé. A legutóbbi időig számos országban egyáltalán nem is lehetett valószínű választás aktusáról beszélni. A táblázatszerű összeállítások részlegeseek, és gyakran nem is azonos időszakra vonatkoznak. A legtöbb statisztika a fejlett parlamentáris rendszerrel rendelkező húszegynéhány ország adatait veti egybe. Első lépésben mi is ezeknek a (többnyire OECD-) országoknak a hosszabb periódusra vonatkozó adatait közöljük (lásd 1., 2. táblázatot).

Az 1945 és 1988 közötti átlagos részvételre vonatkozó adatok mellett külön feltüntetjük a viszonyítási alapként legközvetlenebbül hasznosítható utolsó (1985 és 1989) időszakra vonatkozó adatokat a rendelkezésre álló statisztikák közül. (Az OECD-országok mellett a szélesebb egybevetés érdekében néhány olyan, az eredeti összeállításban nem szereplő ország adatait is közöljük az alábbi táblázatban, melyekről hosszabb idősor alapján kiszámíthatóak voltak a megfelelő adatok.) A 2. táblázatban azt is feltüntetjük, hogy mely országokban kötelező a választás. (A tapasztalatok szerint ugyanis ez a tény nem elhanyagolható mértékben növeli a választási részvételt. Ez a befolyás természetesen nem független attól, mennyire szigorú a kötelező jelleg betartatása; néhány ország esetében nincs kifejezett szankcionálás.)

Az adatokból megállapítható, hogy a legtöbb olyan országban, ahol a demokráciának komoly tradíciója van (így Nyugat-Európa, Skandinávia nagy részén), akkor is magas a részvétel általános szintje, ha a szavazás nem kötelező. Nem lenne megalapozatlan olyan kijelentés, hogy a magas szintű önkéntes részvétel a fejlett demokrácia egyik szimptomája. Meg kell azonban jegyezni, hogy a fejlett demokráciák egy részében (pl. Belgiumban, Luxemburgban, s bizonyos esetekben Ausztriában) is kötelező a részvétel, mivel a többségi elv és a reprezentáció érvényesülését eleve garantálni kívánják.

A fentiekben már utaltunk azokra a kivételes esetekre, mint az Egyesült Államok és – a mind a föderalizmus, mind a közvetlen demokratikus formák széles körű alkalmazása tekintetében hasonló – Svájc példája, ahol európai mércével ma igen alacsonynak tekinthető a részvétel. Más jelleggel érdemelnek említést a mediterrán államok (így Olaszország, Görögország), ahol a szavazás kötelezővé tétele

1. táblázat

Az OECD és néhány további ország részvételi adatai^a

	1945-1988	1985-1989
Ausztrália ^b	95	94
Ausztria ^c	94	90
Belgium	93	94
Dánia	86	86
Egyesült Államok	59	52
Egyesült Királyság	77	75
Finnország	78	72
Franciaország	77	72
Görögország	79	84
Hollandia	90	84
India	65	62
Írország	75	71
Izland	90	90
Izrael	81	-
Japán	73	71
Kanada	76	76
Kolumbia	47	-
Luxemburg	91	92
Mexikó	55	49
Nagy-Britannia	77	75
Norvégia	81	84
NSZK	87	84
Olaszország	93	91
Portugália	81	72
Spanyolország	74	70
Svájc	60	47
Svédország	85	88
Törökország	81	91
Új-Zéland	90	89
Venezuela	94	-

^a Források: Zeigler 1993; Almond-Powell (eds.) 1996; Lane-McKay-Newton (eds.) 1992; Aggarwal-Chowdhry 1992;

Az 1945 és 1988 közti átlagos részvétellel vonatkozó adatokat a Lane-McKay-Newton kézikönyv (1992) öt éves periódusokra vonatkozó átlagai alapján számítottuk ki. Ez esetenként 1, maximum 2 százalékos eltérést eredményezhet a pontos adatoktól, de még e valószínűtlen utóbbi esetben sem beszélhetünk a tendenciák komolyabb torzulásáról.

^b Kötelező szavazást előíró választási törvény. Forrás: Almond-Powell (eds.) 1996; Delury 1987.

^c Ausztriában a parlamenti választásokon csak három tartományban kötelező a részvétel (Stájerország, Tirol, Vorarlberg), míg a köztársasági elnökválasztáson általánosan kötelező.

különösen tipikusnak mondható. Valószínű, hogy ebben a régióban az északi országokhoz képest „lazább” állampolgári attitűdöket akarják e jogi eszköz révén korrigálni. Érdekes azonban, hogy mind Portugáliában, mind Törökországban – két olyan országban tehát, amely antidemokratikus rendszerek hosszabb periódusain ment keresztül – kötelezővé tétel nélkül is eléggé magas a választási részvétel.

A harmadik világ országairól lényegesen szórványosabbak az adatok. Stabil demokráciák ebben a körben kisebb számban fordulnak elő, és azok is rövidebb múltra tekinthetnek vissza. A meglévő ada-

2. táblázat

A választói mobilizáció tipológiája az OECD-országok és néhány további ország 1945 és 1989 közti adatai alapján, a részvétel szintje és a választás önkéntes vagy kötelező jellege szerint

	magas (80% feletti)	közepes és alacsony (80% alatti)
	részvétel	
nem kötelező	Ausztria ^a	Egyesült Államok
	NSZK	Svájc
	Hollandia	Japán
	Izland	India
	Dánia	Sri Lanka
	Svédország	Banglades
	Norvégia	Pakisztán
	Portugália	Kolumbia
	Törökország	Mexikó
	Izrael	Nagy-Britannia
	Málta	Franciaország
	Új-Zéland	Írország
	Costa Rica	Finnország
	kötelező	Ausztrália
Belgium		Spanyolország
Olaszország		
Luxemburg		

^a Mint fentebb jeleztük, az osztrák tartományok kisebb részében azonban kötelező a részvétel.

tok alapján azonban megállapítható, hogy e térségekben az OECD-országokhoz képest számottevően alacsonyabb az általános részvétel. A feltüntetett országok közül ezt a tendenciát támasztja alá India és Kolumbia esete, de – néhány választás eredményeit figyelembe véve – ehhez a körhöz sorolhatók az olyan ázsiai országok is, mint Pakisztán, Banglades, Szíria, Irán. Az időnként megrendezett választásokon ezekben az országokban 50–60 százalék körül mozog a részvétel. Dél-Amerika nagy részében kötelező a szavazás, de általában így is viszonylag alacsony részvételt jeleznek (a táblázatban található Venezuela 90 százalék feletti adata tehát kötelező részvétel mellett sem tipikus). Afrikára vonatkozóan a feljegyzések csak kevés olyan választásról számolnak be, amelyek valamennyire is pluralisztikusnak tekinthetők. A még katonai hatalomátvétel előtti Nigériában, 1979-ben a jogosultak mindössze 30 százaléka voksolt, s ehhez képest a (diktatúra utáni) 1985-ös ugandai 60 százalékos adat magasnak mondható. Persze itt is figyelembe kell venni – amire a megfigyelők több más harmadik világbeli országgal kapcsolatban is figyelmeztetnek –, hogy a hivatalos részvételi adatok bizonyos óvatossággal kezelendők. Ezzel együtt, említést érdemelnek azok a – néhány kisebb

3. táblázat

Választási részvétel Közép- és Kelet-Európában az 1989 óta tartott választásokon^a

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Lengyelország								
parl. első ford.	68,8		43,9		67 ^b			
második ford.	25,3							
elnök első ford.		60,6					64,7	
második ford.		52,0					68,2	
Csehszlovákia								
parl.		96		86				
Csehország								
parl.								76,4
Szlovákia								
parl.						75,7		
Románia								
parl. és eln.		86,2		69,2 ^c				
második ford.				69,9				
Bulgária								
parl. első ford.		90,8		85,2		75		
második ford.		84,1						
elnök első ford.				78,4				
második ford.				75,9				
Horvátország								
parl.				58 ^d			69,1	
Jugoszlávia								
parl.				56 ^e				
Macedónia								
parl. első ford.					77,3			
második ford.					57,8			
Oroszország								
parl.							64,4	
elnök első ford.								69
Észtország								
parl.							68,9	

^a Források: Bihari 1993; ACEEEO Electronic Newsletters; Facts on File 1992; Szajkowski 1991.^b Becslés Szelényi-Fodor-Hanley 1996. alapján.^c Becslés Bihari 1993. alapján.^d A szerbek többsége nem vett részt.^e A nem-szerb nemzetiségűek közt alacsony volt a részvétel.

közép-amerikai vagy dél-ázsiai országból való, így Costa Rica vagy Sri Lanka választásaival kapcsolatos - kivételes tapasztalatok, amelyek hosszabb időn keresztül aránylag magas arányú (70-80%) nem-kötelező részvételről számolnak be.

Összességében azonban megállapítható, hogy azokban a térségekben, ahol a demokrácia kevésbé gyökerezett meg a társadalmi-politikai

intézményrendszer egészében, a választók mozgósíthatósága kisebb fokú, mint Nyugat-Európa nagy részén. Az utóbbi régióon belül – jóllehet néhány országban itt is a növekvőben van az abszencia – még a közelmúltban is magas szintű volt a részvétel, s a távolmaradók száma csak kevéssé kezdte ki a választások társadalmi hitelét.² Ezt szemlélteti a 2. táblázat is, ahol két dimenzió: a részvétel szintje és a szavazás kötelező/nem-kötelező jellege alapján rendeztük az OECD-országok és néhány harmadik világbeli ország részvételi adatait.

A táblázat egyes sorai jeleznek ugyan bizonyos egyneműséget a bennük szereplő országok között, azonban azt is jól érzékeltetik, hogy milyen sokváltozós az a történeti-politikai és kulturális feltételrendszer, amely a politikai részvétel e formáját kondicionálja. Az eddigiekben ráadásul nem is foglalkozhattunk a Közép- és Kelet-Európában kialakult helyzettel. Ebben a régióban csak néhány éve működik a többpártrendszerű demokrácia, és a meglévő adatok csak részleges általánosításra adnak lehetőséget. Ami a részvétel nagyságát illeti, egészében véve megállapítható, hogy ezekben az új demokráciákban a választási aktivitás valahol a nyugat-európai és a harmadik világbeli átlag között helyezkedik el. Mint a 3. táblázat adatai mutatják, ezen belül azonban lényeges a szóródás, az igen magas, a nyugat-európaihoz hasonló csehországitól az igen alacsony lengyel, orosz és észak részvételi arányokig.

A fentiek fényében most már elhelyezhető a magyar választói aktivitás a nemzetközi mezőnyben. A kétharmados körüli magyar választási részvétel (lásd 4. táblázat) a nyugat-európaiktól jelentősen elmaradó közép-kelet-európai mezőnyön belül is inkább az alsó térfélen helyezkedik el. Ez még az 1990-esnél valamelyest magasabb 1994-es aktivitásról is elmondható.

4. táblázat

Választói részvétel Magyarországon az 1990-es és az 1994-es parlamenti választásokon (fő, illetve százalék)

	1990.		1994.	
	III. 25.	IV. 8.	V. 8.	V. 29.
	első	második	első	második
	forduló			
választásra jogosult	7 798 018	7 613 128	7 959 206	7 873 937
megjelent	4 900 960	3 459 798	5 485 618	4 339 896
érvényes szavazat	4 791 230	3 510 363	5 400 926	4 286 597
részvételi arány ^a	65,8%	45,4%	68,9%	55,1%

^a A közölt részvételi ráta a megjelenteknek a választásra jogosultokhoz viszonyított arányán alapul.

Számos objektív tényező (így az általános civilizációs szint, a parlamentarizmus kialakult intézményei, történeti hagyományok) alapján inkább az lenne várható, hogy a magyar választói részvétel a kelet-

közép-európai mezőny felső régiójában, a csehekhez közeli szinten alakuljon ki. Így mindenekelőtt arra kell keresnünk a választ, mi lehetett az oka ennek a „lemaradásnak”.

E kérdés annál inkább jogosult, mivel aligha állítható, hogy az alacsony választói részvétel Magyarországon történelmi fátum lenne. Nem kell nagyon messzire visszamennünk, hogy példákat találjunk a magas szavazási hajlandóságra is. Ha az 1990-est megelőző utolsó többpárti, az 1945-ös és az 1947-es országgyűlési választásokat tekintjük, mindkét alkalommal rendkívül magas volt a részvétel (az előbbi esetben a szavazásra jogosultak 92% jelent meg, és nem apadt le a részvételi kedv két évvel később sem).

Mindmáig egyetlen komolyabb kísérletről, hipotézisről és elemzésről (lásd Kolosi et al. 1991) tudunk, amely a meglepően nagy 1990-es magyarországi távolmaradást egyetlen meghatározott okra, strukturális-intézményi körülményre próbálta visszavezetni. E tanulmány azt kísérlete meg igazolni, hogy a társadalmi-politikai attitűd-jeit tekintve szociáldemokrata jellegű „választói mező” 1990-ben lényegében pártképviselet nélkül maradt, ami e főleg munkásrétegekből összetevődő szavazói kört jelentős részben készítette távolmaradásra. A szerzők az MSZP-t ekkor még főként a középrétegek képviselőjének tartották, az SZDSZ-t pedig úgy értékelték, mint amely tudatosan határozta el magát a lehetséges szociáldemokrata platformtól. (Az akkoriban még színen lévő „eredendően szociáldemokrata” MSZDP esetében pedig azokat a vezetési hibákat és belső konfliktusokat emelték ki, amelyek 1990-ben megfosztották a pártot a komolyabb politikai szerep betöltése és a parlamentbe jutás lehetőségétől.) Újabb keletű tanulmányukban (Szelényi et al. 1996) felelevenítik ezt a feltevést, és az 1994-es választás eredményeit (a valamelyest megnőtt választási részvételt és a szakszervezetekkel összefogott MSZP győzelmét) nem utolsósorban ebben a keretben értelmezik.

Az itt következő elemzésekben, amelyek először a választói részvétel személyes motívumait és társadalmi jellemzőit, majd – a településszintű adatok alapján – aggregát összefüggéseit veszik számba, még visszatérünk a fenti hipotézisekre.

2. A VÁLASZTÓI RÉSZVÉTEL MOTÍVUMAI

Ha meggondoljuk, hogy egyetlen szavazat milyen csekély mértékben befolyásolja a választás végeredményét, szinte paradoxon, hogy a pluralisztikus demokráciákban ennek ellenére a választópolgárok nagy többsége (mint a korábban közölt táblázatokból látható, Nyugat-Európában általában háromnegyede vagy ennél nagyobb része) vállalja a szavazás „költségeit”. Csak korlátozottan érvényesül az úgynevezett „potyautas”-effektus (lásd Olson 1965), azaz olyan típusú gondolkodás, mely szerint fölösleges dolog akár csekély mértékű személyes áldozatot hozni, ha elegenden lesznek, akik ezt megteszik, s akiknek fáradozásából résztvevő és távolmaradó aztán egyformán profi-

tálhat. A választáskutatás nemzetközi irodalma instrumentális (a választási eredményekben való nagyfokú személyes involváltság), normatív (a társadalmi és csoportnormáknak a részvételre ösztönző hatása) és gratifikációs (a jelenlétnek és az együttes cselekvés élményének az eredménytől független „jutalma”) mozzanatokot emel ki, különösen az első két tényezőnek tulajdonítva fontosságot a potyautas-effektus ellensúlyozásában.

A választási motívumok szociológiai összefüggéseiről egy komplex vizsgálsorozatból állnak rendelkezésre bizonyos eredmények.³ E longitudinális kutatás, amely még a nyolcvanas évek második felére nyúlik vissza, a szociokulturális attitűdök, identifikációk széles körét fogta át. Az 1990-es országgyűlési választásokat közvetlenül megelőzően lebonyolított felvételünk – már a rendszerváltás kontextusában – mindezt a választási részvétel és a pártpreferenciák kérdéskörével egészítette ki. Az elemzés a részvétel, illetve a távolmaradás indítékait keresve három motívumcsoportot különített el, melyek – az instrumentális és normatív mozzanatok jelentőségét aláhúзва – részben átfedik a fenti tipológiát. A kirajzolódó három motívumcsoport a státusztudat-kirekesztettség, a konvencionálizmus és a szociális dependencia-independencia elnevezéssel jelölhető meg.⁴

Az empirikus összefüggések szerint legerőteljesebb hatású tényezőegyüttessel kezdve, a státusztudat szindrómája annak elemeit foglalja magába, hogy valaki mennyire érzi magát a társadalom fontos, teljes jogú tagjának. A „státusztudatos” személyek – illetékességüket átérzve, önmagukat a közakarat letéteményeseinek tekintve – magas arányban nyilvánítják ki voksolási hajlandóságukat. E dimenzió ellentétes pólusán, a kirekesztettség mozzanatában a szociális depriváltság a politikai elidegenedetség érzésével, egyfajta politikai „otthonalansággal” társul. A magas státusztudat elsősorban a társadalmi hierarchia felsőbb fokain jelentkezik pregnánsan, míg a kirekesztettség tudata főként az alacsony jövedelműeknél, az iskolázatlan, szakképzetlen, illetve a társadalmi kontaktusokban szűkölködő csoportokban, egyszóval a szegények közt jelenik meg. A státusztudat motívumának csökkenésével párhuzamosan erőteljesen csökken a választási hajlandóság.

A részvételi hajlandóság második motívuma talán a konvencionálizmus fogalmával fejezhető ki legjobban. Olyan nézetek, viselkedésformák kapcsolódnak itt egybe, amelyek – egy sajátos naiv „politikai jószándék” jegyében – a politikailag egyébként kevésbé involvált egyéneket a vélt elvárásokhoz, normákhoz való alkalmazkodásra, a többségi minta követésének megfelelő választói magatartásra, így a szavazóhelyen való megjelenésre ösztönzik. (E dimenzió ellentétes pólusán a nem-konvencionális szemlélet irányában olyan reagálásmódok gyűlnek egybe, mint a tradicionális viselkedésformáktól, a bevett szokásoktól való távolságtartás, a kritikus véleménynyilvánítás stb. Akiknél az utóbbi szemléleti mozzanatok koncentrálódnak, azoknál a konvencionálizmus motívuma kiesik a részvételre ösztönző tényezők sorából.) Társadalmi összefüggéseit tekintve, a szóban forgó motí-

vum mögött mindenekelőtt az alacsony iskolázottság, a falusi lakóhely, az idősebb életkor és a vallásosság húzódik meg. Ugyanazok a tényezők – például a magas iskolázottság vagy a városi lakóhely –, amelyek a szavazási hajlandóság legerősebben érvényesülő motívuma, a státusztudatosság oldaláról a részvétel, a konvencionális (illetve annak hiánya) szempontjából a távolmaradás irányában hatnak. A rétegeképző tényezőknek ez az ellentmondásos érvényesülése magyarázza, hogy – mint később még részletesen bemutatjuk – egymásik periférikus településen, a vallásos hagyományokhoz s a közösségi elvárásokhoz igazodó kis faluban a választói aktivitás nem egy vidéki nagyváros részvételi arányait is jelentősen meghaladja. A következő részben részletesebben is elemezni fogjuk a településszerkezeti jellegzetességek összetett hatását.

Önálló motívumegyüttes a szociális dependencia-independencia dimenziója is. Amíg a konvencionálisnál elsősorban a csoportnormákhoz való igazodásról, itt alapvetően a felsőbbbséggel szembeni beállítódásról van szó. A tekintélyelvnek a liberális szemlélet elutasításával párosuló elutasítása készséget foglal magába a szavazáson való kötelességszerű, fegyelmezett megjelenésre, míg az autoritás elvetésével társuló liberális gondolkodásmód a távolmaradást a független, dacos kivülállás pozitív színében tünteti fel. A dependencia-independencia egyik vagy másik pólusával leírható habitusok jóval több személyes elemet tartalmaznak, és csak lazábban köthetők társadalmi rétegekhez; a távolmaradásra ösztönző szociális independencia mozzanat viszonylag leginkább az alacsonyabb jövedelmű fiatal városi csoportokban fordul elő.

Bár az egyéni szintű attitűdök belső összefüggései alapján ez utóbbi szindróma sorban csak a harmadik legerősebb volt, tartalmi érdekessége azonban tagadhatatlan. Megléte arra utal, hogy a fordulat tetőfokán is létezett egy – nem is elhanyagolható – csoport, amelyet meg sem érintett a rendszerváltásnak az elsősorban a társadalom felsőbb rétegeit átható lázas hangulata. Tartalmi jellege alapján azonban e szindróma nem egészen azonosítható sem a Szelényiek által jelzett szociáldemokrata jellegű ressentiment, sem a Nyugat-Európában tapasztalt proteszt-megnyilvánulások, a bojkottszerű távolmaradás természetével. (Ami e hipotézist illeti, valószínűleg legközvetlenebbül az első dimenzióval hozható összefüggésbe. Az általunk leírt szindróma „kirekesztettség”-pólusának tipikus reprezentánsai a struktúrában elfoglalt helyük alapján valóban tartozhattak volna egy szociáldemokrata jellegű párt vonzáskörébe.)

Összefoglalva az elmondottakat, a magas státusztudat, a konvencionálisra és a dependenciára való hajlam pozitívan hatott a választási aktivitásra, a kirekesztettség érzése, a konvenciók elutasítása és az independens beállítódás pedig az abszintizmus irányába mutatott. Minél több motívum hatott egy irányban, annál erősebbnek bizonyultak az összefüggések.

5. táblázat

A részvételi hajlandóság összefüggése 1990-ben a távolmaradási motívumok számával (százalékban)

	egy távolmaradási motívum sincs	a távolmaradási motívumok száma		
		egy	kettő	három
határozott részvételi szándék	73	61	50	42
távolmaradási szándék (vagy bizonytalanság)	27	39	50	58
	100	100	100	100

A fentiekkel összefüggésben hangsúlyozni kell, hogy olyan, többé-kevésbé általánosan érvényesülő motívumegyüttesről van szó, amelyekből egy-egy konkrét szituáció részvételi jellegzetességeit közvetlenül nem lehet levezetni. Ezt nem utolsósorban olyan intézményes tényezők befolyásolják egy-egy ország, egy-egy konkrét időszak esetében, mint a parlamentarizmus hagyományai, a pártok száma, a pártrendszer, illetve a választási szabályok jellege, a politikai versengés kiélezettsége és stílusa stb. A fenti motívumegyüttes elsősorban azokat a hosszú távon érvényesülő szociológiai összefüggéseket tartalmazza, amelyek a társadalmi integráció jellegén keresztül a magas, közepes vagy alacsony részvétel sávjait határolják be. Ha a politikai-választási feltételrendszert konstansnak tekintjük, egészében véve ott várható magas részvétel, ahol nincsenek jelentős „underclass”-szerű leszakadó rétegek, érvényesülnek a társadalmi kontroll hagyományos-szerű intézményei, és a társadalom széles rétegeiben megvan a politikai intézményrendszernek – és magának a választás intézményének – az a tekintélye, amely a szavazás aktusát magától értetődővé teszi.

Ha a magyarországi tapasztalatokat a leírtak fényében próbáljuk értelmezni, a „világviszonylatban” közepes, az európai mércék szerint alacsony részvétel egybecseng az aktivitási zónákról elmondottakkal. A középrétegek Magyarországon egyrészt sohasem voltak igazán kiterjedtek, s az elmúlt évtizedben lezajlott polarizációs folyamatok is viszonylag számottevő csoportokban gyengíthették a státusztudatos magatartást. (Érdeemes ebben az összefüggésben a „két-harmados társadalom” gyakran emlegetett jelszavára utalni: a távolmaradók egyharmados részaránya hasonló kiterjedésű, mint a deprivált rétegekre vonatkozó közkeletű becslések.) A századunkban lezajlott csaknem féltucatnyi rendszer- és értékrendváltozás másrészt az integrációs kötelékeket zilálta szét. Mindez egyúttal a politikával szembeni bizalmatlanságot, a kívülálló attitűdöt gyökereztetete meg. A későbbiekben még visszatérünk azokra a lehetséges magyarázatokra, amelyek indokolhatják, hogy miért mutatkozott mégis némi pozitív elmozdulás 1994-ben az 1990-es választáshoz képest.

Az eddigi fejtegetések a magyar participációs magatartás „normál szintjét” kísérelték meg körvonalazni, a következőkben konkrétan foglalkozunk azokkal a rétegspecifikumokkal, amelyek alapján az aktív és passzív választói csoportokat lokalizálni lehet. Az 1990-es és az 1994-es választásokat követő felvételeink alapján – a változók ugyanazon együttesével – elemeztük a választásokon részt vevő és távol maradó csoportok jellegzetességeit.⁵

6. táblázat

Az 1990-es és az 1994-es választáson való részvétel társadalmi-demográfiai meghatározói⁶ (regresszióanalízis, bétaegyütthatók)

	1990		1994	
	béta	T	béta	T
iskolázottság	.25	6.8	.11	3.0
kereset	.04	1.1	.12	4.4
életkor	.18	5.4	.15	3.8
vallásosság	.05	1.7	.03	1.0
település (község +)	.04	0.8	-.02	-0.7
nem (nő +)	.05	1.6	-.05	-1.6
R ²	.07		.04	

A két választás alkalmával tapasztalt összefüggések – bizonyos eltolódások mellett – nagyobb részben megerősítik egymást. Egybevág, hogy hasonló tényezők, mindkétszer az életkor és a társadalmi-gazdasági erőforrások (az iskolázottság, illetve a foglalkozási státuszt jelző személyes kereset) magyarázzák elsősorban a részvétel tényét. Az életkor hasonló szerepe nem ismeretlen ugyan a nemzetközi irodalomból. Lipset (1995) alapvető áttekintése is a választási aktivitás fontos tényezői közé sorolja. Noha a fiatalok mérsékelt részvétele visszatérő tapasztalat, esetünkben az eredmény mégsem természetes. A szabad választás 1990-ben olyan pregnáns „rendszerelváltó” szimbólum volt, amilyen rendszerint a változásokra leginkább fogékony fiatal nemzedéket mozgósítja. Úgy tűnik, esetünkben ez a hatás nem játszott átütő szerepet. Többet nyomhatott viszont a latban egy – ellenkező előjelű – politikai szocializációs tényező: az idősebb korosztályoknak az a generációs élménye, hogy fiatal korukban személy szerint már részesei lehettek a demokratikus politikai akaratképzés e megnyilvánulásának.

Bizonyos kontinuitás mutatkozik a társadalmi-gazdasági erőforrások összességében domináns szerepét tekintve is. 1990-ben és 1994-ben is a magasabb státusúak adták le nagyobb arányban szavazatukat, a kulturális és a gazdasági tényező súlyában azonban határozott eltolódás ment végbe. Míg 1990-ben egyértelműen az iskolázottság befolyásolta leginkább a részvételt, 1994-re csökkent a szerepe, a jövedelmi szinté viszont megközelítette. Ennek a változásnak a választási részvételtől folyó, már említett vitákat tekintve is jelentőséget tulajdoníthatunk. Azok, akik bizonyos társadalmi csoportok tájékoztatlan-

ságára, érdektelenségére hivatkoznak – s ezen az alapon nem látnak különösebb problémát a nagyobb arányú távolmaradásban –, érvelésüket elsősorban a kulturális szint szerinti különbségekre és a kompetencia ezzel összefüggő eltéréseire alapozzák. A választási részvétel osztálymeghatározottságát hangsúlyozó elemzők viszont a gazdasági helyzetet, anyagi szintet helyezik inkább előtérbe. Adataink mindkét értelmezéshez nyújtanak adalékot. 1990-ben, amikor a pluralista választás még új fejlemény volt, s az új körülményekhez való adaptálódás bizonyos információs többletet tételezett fel, a kulturális erőforrás szerepe valóban meghatározó volt. 1994-re mérséklődött az adaptációs tényező jelentősége, előtérbe kerültek viszont a gazdasági átalakulással, jövedelmi polarizálódással összefüggő jelenségek. Alighanem ennek lecsapódásaként értelmezhetjük a személyes kereset súlyának 1994-re történő felfutását. (A jövedelmi szint fontos szerepe a nemzetközi irodalomból sem ismeretlen. Lipset is a lényeges meghatározók között veszi számba; Rosenstone és Hansen újabb kézikönyve (1993) – a politikai részvételhez szükséges szabadidőt hangsúlyozva, részletesen fejti ki e hatás természetét.)

Az iskolázottság csökkenő, a jövedelmi szint növekvő szerepe nem utolsósorban annak következménye, hogy – amint a foglalkozási csoportok adatainak részletes áttekintése jelzi – 1990 és 1994 között egyfelől csökkent a szellemi és a fizikai kategóriák közti eltérés, az utóbbiakon belül viszont inkább a kedvezőbb gazdasági státuszú csoportoknál történt pozitív elmozdulás. Vizsgálataink szerint a részvételi arány legnagyobb mértékben, 15 százalékkal a szakmunkások között emelkedett.

A település szerinti differenciák sokkal komplexebbek annál – ezekkel külön részben is foglalkozunk –, hogy a durva főváros-vidéki város-község kategorizálás alapján önálló hatást regisztrálhatnánk. Említésre méltó ugyanakkor a vallásosság tényezője, amely – mint korábban szóltunk róla – a konvencionális motívumán keresztül közvetett hatást fejt ki a részvételre. E motívum azonban csak bizonyos részsokaságokban – főként kisebb települések hagyományos szavazócsoportjaiban – érvényesül, s ennek tulajdonítható, hogy a jelen globális elemzésben a vallásossághoz nem kapcsolódik szignifikáns befolyás. Végül a nem tényezőjével való összefüggés hiánya a családi szavazási minták meglétét, a házastársaknak a – részvételi szokásokban és a pártpreferenciákban is kifejeződő – kongruens választói magatartását tükrözi.

Az is figyelmet érdemel, hogy 1994-ben a bevont társadalmi-demográfiai változók kevésbé magyarázták a szavazók és nem-szavazók közti különbségeket, mint 1990-ben. Bizonyos fokok csökkentek tehát a résztvevők és távolmaradók közti társadalmi különbségek. A következő rész településszintű elemzései közelebbi képet adnak azokról a régiókról, lakóhelyi környezetekről, ahol az 1990-es nagyarányú tartózkodást 1994-re az országos átlaghoz való felzárkózás váltotta fel.

A fenti eredmények több vonatkozásban egybecsengenek más szerzőknek az 1990-es és 1994-es választási részvételtől szóló megállá-

pításaival. Az 1990-es választásokat illetően már érintettük a Kolosi-Szelényi et al. 1991. tanulmányának a távolmaradással kapcsolatos elemzését, mely szerint az osztálytényezők itt nagyobb súllyal estek latba, mint a pártpreferenciák alakulásánál. A vizsgálat többváltozós elemzése elsősorban a szellemi és fizikai szavazók aktivitása közti eltérést emelték ki, s ez az eredmény nincs ellentétben az iskolai végzettség általunk kimutatott 1990-es dominanciájával. (Az iskolai végzettségnek és a jövedelmi helyzetnek – a foglalkozási csoportok melletti – külön-külön bevonására az itt alkalmazott modellben ugyanakkor nem került sor, a vonatkozó eredmények ezért saját adatainkkal közvetlenül nem egybevetethetők.) Simon János tanulmánya (1991) egyszerűbb bontások alapján lényegében hozzánk hasonlóan az iskolázottság és az életkor kiemelt szerepét mutatta ki (a jövedelmi tényező elkülönített vizsgálatára azonban itt sem került sor).

Az 1994-es szavazói magatartás vizsgálatával elsőként Böhm-Gazsó-Szoboszlai tanulmánya (1995) foglalkozott. Ugyancsak egyszerű bontások alapján, az életkor, az iskolázottság, a foglalkozás és a jövedelmi helyzet szerepét emelték ki (meg kell jegyezni, hogy az elemzés alapját még a választás előtt mért szavazási hajlandóság képezte). Szelényi et al. tanulmánya (1996) a részvételt illetően az első választás utáni hipotézishez tér vissza, s a fizikai népesség megnövekedett aktivitását emeli ki. Azok az adataink, melyek szintén bizonyos részvételi nivellálódás irányába mutatnak – nevezetesen az iskolázottság csökkenő szerepe, a részvételnek a szakmunkások közti jelentős növekedése, továbbá az összmagyarázat alacsonyabb értéke 1994-ben – a szerzők következtetéseivel hasonló irányba mutatnak.

3. TELEPÜLÉSI MILIÓ ÉS VÁLASZTÁSI RÉSZVÉTEL

A hazai választásszociológiai vizsgálatok a részvételi aktivitás témáját ez idáig elsősorban survey-módszerekkel közelítették meg, ahol a kutatások megfigyelési egysége a választó. A fentiekben mi is ilyen típusú adatokra támaszkodtunk. Az egyéni szintű adatok kizárólagos alkalmazásának azonban kézenfekvő hátrányai vannak. Mindenekelőtt a megfigyelt jelenség pontos mérése kérdéses. A retrospektív önbesoroláson alapuló módszer a tapasztalatok szerint általánosan együtt jár egy, a vélt elvárásoknak megfelelő részvételi „felülbecslés” érvényesülésével. Ha a főbb tendenciákat, összefüggéseket ez a torzítás talán kevésbé érinti is, a tényleges részvétel méreteiről csak nagy hibahatárral kapunk információt. Nem utolsósorban ebből a szempontból fontos kiegészítést nyújtanak a pontos adatokon alapuló választásstatistikák, ahol a megfigyelési egységet egy-egy település jelenti.⁷

Az aggregát jellegű, településszintű adatok bevonása tartalmi szempontokból is indokolt. Számos megfigyelőnek már az 1990-as választás idején feltűntek a részvételi ráták régiók, illetve településtípusok szerinti jellegzetes eltérései. Sokan foglalkoztak például a keleti

és a nyugati országrészek közti különbségekkel, de a részletesebb adatok esetenként szakadékszerű differenciákat jeleznek. Például 1990-ben a részvétel a hernádpetri 100 és a besztercei 30 százalék, 1994-ben – valamivel kisebb szóródás mellett is – a teresztenyei és zalaszombatfai 95 és a rinyabesnyői 38 százalék között mozgott. És még egy-egy településen belül is olyan komoly szóródásról beszélhetünk, mint a fővárosban, ahol a hegyvidéki XII. kerületben 1990-ben 81, 1994-ben 82 százalék szavazott – s ez a nyugat-európai szintnek felel meg –, a slum-övezeti VIII. kerületben ellenben ezek az arányok mindössze 65, illetve 66 százalék voltak, s az országos átlagot sem érték el.

Az aggregát szintű adatok kapcsán Robinson nagyhatású cikke (1950) óta a metodológusok gyakran hivatkoznak az úgynevezett ökológiai tévkövetkeztetés veszélyére. A településszintű adatok kizárólagos alkalmazása esetén valóban könnyen eshetünk az eredmények egyéni szintre való kivetítésének csapdájába. Más szerzők (pl. Scheuch 1974, Alker 1974) viszont az „egyéni tévkövetkeztetés” eseteire hívták fel a figyelmet. A tipikus egyéni szintű survey-adatok önmagukban való használata mellett rejtve maradnak a környezeti hatások, egy-egy település(típus) társadalmi-politikai klímájának befolyása. Ezek csak ökológiai jellegű adatbázis révén tárulhatnak fel. Mindenképpen kívánatos a két különböző típusú adatforrás egymással való kiegészítése, kölcsönös kontrollálása (lásd erről pl. Linz 1974)⁸.

Nem utolsósorban e megfontolások nyomán hoztuk létre aggregát adatbázisunkat, amelyre a következő elemzéseinket alapoztuk. Vizsgálatunk az ország mintegy 3100 településének adataira épül, de első lépésben (lásd 7. táblázat) tekintsük át Magyarország nagyobb régióinak és közigazgatási egységeinek, a megyéknek 1990-es és 1994-es részvételi adatait. (Az ország népességének egyötödét kitevő főváros esetében pedig a szociológiai összetételében jellegzetesen eltérő két városrész, Pest és Buda statisztikáit külön is feltüntetjük.)

A jelentős regionális eltérések magyarázatában minden bizonnyal a történeti fejlődés sajátosságai felől célszerű kiindulni. Mindkét alkalommal abban a dunántúli térségben regisztráltak nagyobb állampolgári részvételt, melynek érintkezése a nyugati vonzásközpontokkal hagyományosan intenzívebb, s amely polgárosultabb struktúrákat alakított ki. Ennek ellenpontjaként, a drasztikusabb történeti hatásoknak kitett, hátrányait tartósan hordozó alföldi régióban az országos átlagtól jóval elmaradt a részvétel szintje. A különbségek nem írhatók egyedül az összetétel-hatás számlájára. Jó példa erre az a Vas megye, amelynek átlagos iskolázottsági vagy jövedelmi szintje nem tekinthető kiugróan magasnak, ennek ellenére – a fővárost is számottevően meghaladva – mindkétszer a legmagasabb részvételi adatokat mondhatta magáénak. A következőkben a településméret kapcsán még szó lesz azokról a korántsem triviális összefüggésekről, amelyek például a nagyszámú polgárosult kistelepülést magába foglaló nyugati határszél választási adatait is élesebb megvilágításba helyezik.

7. táblázat

Választási részvétel az 1990-es és 1994-es választáson régiók és megyék szerint (a szavazásra jogosultak százalékában)

	1990	1994
<i>Budapest és agglomerációja</i>	70,4	73,2
ezen belül Budapest	71,6	74,3
Buda	76,6	78,9
Pest	69,6	72,7
<i>Észak-Dunántúl</i>	* 70,5	71,5
Fejér	64,6	68,1
Győr-Moson-Sopron	76,4	72,9
Komárom-Esztergom	64,5	70,3
Vas	76,9	74,4
Veszprém	71,0	72,6
<i>Dél-Dunántúl</i>	65,4	68,3
Baranya	65,8	69,2
Somogy	62,2	67,8
Tolna	64,2	66,8
Zala	69,7	69,3
<i>Észak-Magyarország</i>	62,4	69,6
Borsod-Abaúj-Zemplén	61,0	69,0
Heves	65,5	71,1
Nógrád	62,5	69,7
<i>Alföld</i>	59,7	64,4
Bács-Kiskun	60,8	61,7
Békés	64,6	68,2
Csongrád	63,5	65,3
Hajdú-Bihar	57,0	63,8
Jász-Nagykun-Szolnok	59,0	67,6
Pest (kivéve Bp-aggi.)	61,3	64,5
Szabolcs-Szatmár	53,8	61,8

A táblázat egy másik tanulsága a regionális különbségek valamelyes csökkenése 1990 és 1994 között. Ez a kiegyenlítődés nem magától értetődő; az adott időszakban lezajlott polarizációs folyamatok nyomán – amelyek a fejlettebb és fejletlenebb övezetek között regionális vonatkozásban is határozottan megmutatkoztak – akár a fordított tendencia sem lett volna elképzelhetetlen. E kiegyenlítődés okaira is visszatérünk még a későbbiekben.

A településtípusok szerinti áttekintés első lépéseként célszerű az általánosan használt főváros–vidéki város–község kategorizálást szemügyre venni. Az egyéni szintű elemzések kapcsán előzőleg említettük, hogy az urbanizációs szint e globális tipológiája szerint nem mutathatók ki lényeges önálló hatások. Az aggregát statisztikák pontos adatai alapján érdemes ezeket az eltéréseket közelebbről is megvizsgálni. A következő táblázat fenti része – a népességszám szerint súlyozott formában – e háromosztatú tipológia szerinti adatokat tar-

tálmazza. A részletesebb elemzések ugyanakkor azt hozták felszínre, hogy e közigazgatási kategorizálás eltakarja a településnagyság (lélekszám) és a választási részvétel között valójában meglévő – és nem a megszokott sémát követő – összefüggést. A táblázat alsó fele már a részletes kategorizálás szerint mutatja be a részvételi adatokat. (Mivel itt a településméret hatásán, az ökológiai környezet befolyásának feltárásán van a hangsúly, ebben a bontásban a népességszám szerint nem-súlyozott adatokat közöljük. Az egyes településkategóriáknak a települések egészén, illetve az össznépességen belüli súlyát azonban külön adatokkal érzékeltetjük.)

8. táblázat

Választási részvétel az 1990-es és 1994-es választáson közigazgatási településtípusok és településméret szerint (a szavazásra jogosultak százalékában)

	1990	1994		
Budapest	71,6	74,3		
vidéki város	65,6	69,8		
község	61,6	65,2		
	1990	1994	a települések száma ^a	össznépesség
50 000 fő felett .	68,7	71,8	21	4 014 299
25 000–50 000 fő	64,5	69,8	26	871 190
10 000–25 000 fő	63,3	68,3	92	1 428 559
5 000–10 000 fő	59,8	64,4	130	886 272
2 000–5 000 fő	60,2	63,7	479	1 421 419
1 000–2 000 fő	61,3	64,9	643	923 691
500–1 000 fő	65,5	67,9	701	513 161
200–500 fő	69,2	71,3	676	232 503
200 fő alatt	75,8	76,8	288	37 479

^a A települések számánál és a kategóriák össznépességénél az 1990-es helyzetből indultunk ki.

A durva tipológia alapján úgy tűnhetne, a lakóhely szerinti összefüggés a szokásos tendenciában merül ki: a főváros felől a községi lakosok felé haladva csökken a részvétel. Amelynek jelentőségét az is csökkentti, hogy – mint jeleztük – az eltérés mögött döntően az egyes településtípusok társadalmi összetételében meglévő különbségek állnak.

A településnagyság szerinti részletes kategorizálás alapján azonban egészen más kép tűnik szembe. Az urbanizációs lejtőn lefelé haladva, bizonyos szintig itt is egyenesen csökken a részvétel. Egy ellentétes tendencia azonban először megállítja a lefelé tartó tendenciát, majd kifejezetten meg is fordítja azt. A legkisebb településeken mind a két alkalommal a fővárosinál is nagyobb volt a részvétel. A választásszociológia nemzetközi irodalma e jelenséget kevésbé tárgyalta, s egyelőre mi is inkább csak feltevésekre hagyatkozhatunk.

Visszaulva a motívumegyüttesekről leírtakra, valószínűsíthető e kistélepüléseken a társadalmi kontroll, illetve a konvencionális határozottabb érvényesülése (más adataink szerint e közegekben a valóság, s a hitéleti gyakorlat is hangsúlyosabb). Egy másik lehetséges magyarázat abból indul ki, hogy egy kis falu életében maga a választás aktusa is inkább „társadalmi esemény”, mint a politikai, kulturális élet nagyobb csomópontjaiban. S esetleg „belső” motívumok, a részvételi aktivitásra ható szelektív ösztönzők is szerepet játszhatnak a megfigyelt eltérésekben. A participációs motívumok gyengülését elemezve, olyan nagy hatású politológusok, mint pl. Dahl (1995) is szóvá teszik a modern társadalmak tipikus nagyvárosainak a szociális dimenzió szempontjából való túlméretezettségét. A megalopoliszok felé haladva egyre inkább „elvész az egyén”, és megszűnik a település community jellege. Ha a lokális közösség ösztönző szerepe a kisebb településeken esetleg kedvezőbb táptalajt nyújt a civis tudat fennmaradásának, adataink azt sejtetik, hogy ez a hatás a mi településviszonyaink között már a nagyobb községek szintjén elenyészik. Mind 1990-ben, mind 1994-ben az 1000 és 10 000 fő közti településeken volt a legalacsonyabb a részvétel. Ez az a sáv, ahol sem a városiaság szociokulturális hajtóerői, sem a kisközségek belső integráltsága, sűrűbb szociális közege nem fejt ki ösztönző hatást a participáció irányában.

Az eddigi megállapítások egyszerű kétdimenziós elemzéseken alapulnak, s felvetődik a kérdés, nem állnak-e a megfigyelt tendenciák mögött más, a települések társadalmi-demográfiai összetételével kapcsolatos összefüggések (pl. ha azt találnánk, hogy a kistélepülések magas választási részvétele döntően felfelé tolódott korfájukból, a passzív fiatal korcsoportok alulreprezentáltságából adódik). Az eddig bemutatottakon túlmenő településszintű statisztikák bevonása azonban nemcsak e kérdések megválaszolásához látszott szükségesnek, hanem azért is, hogy elemzésünket az egyéni szinten nem megragadható, további tartalmi vonásokkal árnyalhassuk. Fontosnak tűnt például annak vizsgálata, hogyan befolyásolta egy-egy település politikai miliője, orientációs profilja az aktivitás helyi szintjét. Az ilyen és hasonló elemzésekhez a választásstatisztikai adatok mellett más adatbázisokból további településjellemzőket vontunk be. Részben az 1990-es népszámlálási, illetve az 1990-es és 1994-es területi, részben – a részvételi adatokon túl – az 1990-es és 1994-es pártválasztási statisztikák alapján egy kb. 3100 esetet (a magyarországi településeket mint megfigyelési egységet) és mintegy 200 változót tartalmazó fájlt hoztunk létre. Következő többváltozós elemzéseink erre a kombinált adatbázisra épülnek. Az alábbi regresszióanalízisekben a független változók azokat a településismérveket tartalmazzák, amelyek legalább az egyik választás alkalmával szignifikáns módon magyarázták a részvételi arányt. Ami a településnagyság mutatóját illeti, a nyers adattal szemben a normál eloszláshoz jobban közelítő logaritmikus transzformációt vettük alapul. A további változók nagyjából a települések demográfiai összetételére, kulturális és vagyoni szintjére, intéz-

ményi és kommunális-infrastrukturális ellátottságukra vonatkoznak. Az etnikai összetétellel kapcsolatos adatok közül a németajkúak számaránya bizonyult befolyásosnak a részvétel szempontjából. A települések szociális integrációját többé-kevésbé közvetlenül jellemző két további változó, az elváltak számaránya és az elvándorlás 1990-es rátája mutatkozott még lényegesnek az összefüggések alapján.

A társadalmi-demográfiai ismérveket tartalmazó első modell után egy következő lépésben a települések politikai klímájának néhány mutatóját is bevontuk az elemzésbe. Ezek részben a hat parlamenti párt 1990-es és 1994-es választási eredményein alapulnak (ahol az egyes pártok településenkénti támogatottságát az 1990-es és az 1994-es szavazatarány átlagából álló index révén mértük), részben az egyes települések helyi politikai közvéleményének néhány strukturális jellemzőjét írják le. A „koncentrációs index” (településenként az első három pártra 1990-ben és 1994-ben leadott összes szavazat átlaga) azt fejezi ki, hogy mennyire összpontosul a szavazóközönség figyelme néhány pártra, vagy szóródik szét több párt között. A „lokális jelleg” mutatója azt írja le, hogy egy-egy település szavazási mintája mennyire esik egybe, vagy tér el az országos fősodortól (az index konkrét értéke a hat parlamenti párt helyi szavazataránya és az országos átlag közti összes eltérésnek a két időpontra számított átlaga). Mivel az adott elemzésben is a településszintű összefüggések állnak előtérben, itt sem tartottuk szükségesnek a településnagyság szerinti súlyozást.

A 9. táblázat mindkét időpontra vonatkozóan két elemzést tartalmaz. Az alapváltozókat tartalmazó első modell után a második modell a politikai milió mutatóit vonja be a magyarázó változók közé. A táblázat csak a szignifikáns hatásokat tünteti fel.

Első pillantásra nemcsak az tűnik fel, hogy a legtöbb aggregát változó tekintetében aránylag stabil hatásokkal van dolgunk, hanem az is, hogy alapjában véve ezek egybecsengenek az egyéni szinten megfigyelt összefüggésekkel. Itt is meghatározó az erőforrás-tényező: a magasabb kulturális szintű (nagyobb átlagos iskolázottságú, művelődési lehetőségekkel ellátottabb), vagyonosabb (kedvezőbb lakáskörülményekkel jellemezhető, magasabb autó-, telefonellátottsággal rendelkező), infrastrukturálisan felszereltebb (csatornázottabb) településeken 1990-ben és 1994-ben is magasabb volt a választási aktivitás. Mivel elemzéseink jelenlegi fázisában a klasszikus kontextuális analízishez szükséges szimultán kétszintű adatokkal nem rendelkezünk, ezért nehéz megmondani, vajon e tényezők esetében alapjában összetételi hatás, vagy kifejezett ökológiai hatás érvényesüléséről van-e szó (amikor is egy-egy környezet általános gazdasági-kulturális nívója az adott település valamennyi – jobb vagy rosszabb körülmények közt élő – lakosára kisugárzást gyakorol). Feltételezzük, hogy mindkét – egyéni és ökológiai szintű – hatás szerepet játszik.

Az 1990 és 1994 közti változásokat vizsgálva, az erőforrás-tényezők közt figyelmet érdemel a települések vagyoni szintjének 1994-re csökkenő befolyása. Amint már szó volt róla, egyéni szinten éppen nőtt a vagyoni különbségeknek a részvételre való differenciáló hatá-

9. táblázat

A magyarországi települések választási részvételi arányait meghatározó tényezőgyűjtések 1990-ben és 1994-ben (regresszioelemzés, bétaegyütthatók és T-értékek)

	1990			
	1. modell		2. modell	
	béta	T	béta	T
1990-es népességszám (log)	-.61	-29,5	-.47	-21,7
átlagos iskolázottság	.30	12,6	.33	13,6
átlagos vagyoni szint	.29	14,4	.24	11,6
a 60 éven felüliek aránya	.25	15,2	.26	15,5
az elváltak aránya	-.13	-9,0	-.10	-6,9
csatornázottság szintje	.11	6,5	.09	5,0
elvándorlási ráta	-.11	-7,3	-.10	-6,8
a német kisebbség aránya	.09	6,9	.06	4,3
művelődési otthon	.05	3,5	.08	5,4
az MSZP szavazataránya			-.18	-7,5
az SZDSZ szavazataránya			.10	4,4
a Fidesz szavazataránya			.07	4,9
az FKGP szavazataránya			-.06	-2,9
koncentrációs ráta			.12	6,0
„lokális jelleg”			.13	5,2
R ²	.48		.56	
	1994			
	1. modell		2. modell	
	béta	T	béta	T
1994-es népességszám (log)	-.71	-32,3	-.63	-25,5
átlagos iskolázottság	.48	18,8	.50	17,9
csatornázottság szintje	.18	10,2	.15	7,4
a 60 éven felüliek aránya	.16	9,4	.21	11,1
művelődési otthon	.10	6,3	.08	4,6
átlagos vagyoni szint	.08	3,6	.11	4,6
az elváltak aránya	-.07	-4,8	-.07	-4,4
elvándorlási ráta	-.04	-2,5	-.04	-2,6
az FKGP szavazataránya			-.20	-10,3
a KDNP szavazataránya			-.09	-4,2
az MDF szavazataránya			-.07	-4,3
koncentrációs ráta			.10	5,4
„lokális jelleg”			.11	4,5
R ²	.41		.44	

sa. Az ökológiai hatás magyarázatához a részvétel regionális nivellálódásának általános tapasztalatai és a részletesebb statisztikák is adalékokat nyújtanak. Úgy tűnik, az 1994-es választás tétje, s remélt

kimenetele a „szocialista iparosításnak”, az agrárrégiókban pedig a „nagyüzemi gazdálkodásnak” azokat a korábban favorizált, de a hanyatlás útján már a nyolcvanas években megindult helyszíneit mozgósította különösen erőteljesen, amelyek a rendszerváltás gazdasági-társadalmi átrendeződései nyomán egyfajta válságcsomópontokká váltak. Ilyen településeken (mint Kazincbarcikán, Ózdon, Komlón, Salgótarjánban, Dorogon, Tatabányán, Tiszaújvárosban, vagy a mezőgazdasági vidékekről Karcagon, Túrkevéen, Nádudvaron) a két választás között az országos 3 százalékkal szemben mindenütt legalább 10 százaléknyi volt az emelkedés.

Ami az egyes települések generációs miliójét illeti, az egyéni szintű összefüggéshez hasonló, de nem teljesen azonos tendencia érvényesül. Amint a táblázatból kitűnik, azokon a településeken magas a részvétel, ahol az átlagnál magasabb az idősebb korosztályok népességen belüli aránya. Egyirányú a kétféle tendencia, amennyiben egyéni szinten is az életkorrall felfelé nőtt a részvétel. Itt azonban elég egyértelműnek látszik a – kompozíciós hatással szemben – a válóságos ökológiai hatás érvényesülése. Az egyéni szintű adatok részletesebb bontásaiból ugyanis kiviláglik, hogy nem a legidősebb, inkább a felső-közép korosztályokban legnagyobb a választási aktivitás. Az idős népesség nagy súlya tehát nem annyira közvetlenül – a személyes aktivitáson keresztül –, hanem valószínűleg a tradíciók, a normatudat fenntartása útján sugárzik egy-egy település egészére.

A következő tényezőcsoport esetében már egyértelműen olyan szindromával van dolgunk, amelynek hatása inkább az ökológiai szinthez, mint az egyéni státuszhoz kötődik. Mind az elvált népesség aránya, mind a migrációs ráta a települések szociális integrációs mutatóiként foghatók fel. Mindkét választás alkalmával azt tapasztalhattuk, hogy az adott értelemben stabilabb, nagyobb belső kohézióval jellemezhető településeken volt magasabb a részvétel. A két mutató közül a családi állapottal kapcsolatban individuális szintű adatokkal is rendelkezünk, amely viszont azt jelzi, hogy az egyéni aktivitást tekintve az elváltak közt nem alacsonyabb szignifikáns módon az átlagnál a részvételi szint. Az aggregát szinten észlelt hatás tartalmilag valószínűleg az anomikus szimptomákat felmutató településmilióval hozható összefüggésbe.

A 2. modellbe bevont politikai klíma változók már sokkal inkább időhöz, szituációhoz kötődve fejtik ki hatásukat, mint az 1. modell általános fejlettségi, integrációs ismérvei. 1990-et tekintve a legszembevetőbb adat az az erős negatív összefüggés, ami a szocialista párt lokális ereje (1990-es és 1994-es választottságának átlaga) és a helyi részvétel szintje közt alakult ki. Magas részvételt elsősorban olyan településeken jegyeztek fel, ahol az MSZP aránylag gyenge, és ott volt nagy a távolmaradás, ahol sok támogatója van. Az első választás időpontjában ez az összefüggés annyira erőteljes volt, hogy (a lépcsőzetes regresszióanalízis alapján) a 2. modell tényezői közt első lépésben minden egyéb tényezőt megelőzött (igen magas, -.4-hez közeli korrelációs értékkel). 1994-ben viszont már egyáltalán nem mu-

tatkozott negatív hatás az MSZP helyi támogatottsága és a részvétel szintje közt. A lehetséges értelmezések közül a közvetlen politikai implikáció mutatkozik a legkézenfekvőbbnek. Az 1990-es részvétel szempontjából ehhez még azt az elemzési eredményt érdemes tekintetbe venni, mely szerint a rendszerváltást akkoriban legradikálisabban szorgalmazó két liberális párt, az SZDSZ és a Fidesz területi hátszaga jelentette a választói aktivitás fontos bázisát (szignifikáns pozitív befolyás e két párt esetében figyelhető meg). Elég egyértelmű a képlet: a rendszerváltást beteljesítő választás azokban a társadalmi közegekben hatott elsősorban mobilizálóan, ahol a domináns véleményáramlat a bekövetkező változást, az új politikai struktúra kialakulását alapjában magáénak tekintette. Feltehető, hogy a régi struktúrához különböző szálakon kötődő, a változások iránt ambivalensebb környezetekben eleve tartozkodóbb részvételi attitűd alakult ki, és – Hirschman (1995) tipológiáját alapul véve – a „voice”, vagy a „loyalty” kinyilvánítása helyett az „exit” alternatíváját választva, a választófülkék felkeresése helyett sokan inkább otthon maradtak. Ez az értelmezés bizonyos pontokon Szelényiék hipotéziséhez is kapcsolódik. Főként az MSZP vonzáskörnyezetéhez tartoznak azok a – fent említettekhez hasonló ipari-nagyüzemi – locusok, amelyek státuszának (további) megroppanását a rendszerváltás előrevetítette. Az ilyen lecsúszó környezetekben élő munkások, középszintű szakemberek többnyire egyszerre fordultak várakozással a bekövetkező változások, a helyzet remélt jobbra fordulása, és bizonyos szorongással a strukturális átrendeződés lehetséges személyes következményei felé. 1990-ben e területeken ez az ambivalens attitűd csapódott le a nagy távolmaradói tömbök létrejöttében. (Az egyéni szintű összefüggések ismeretében egy lényeges megjegyzés kívánkozik e kérdéshez. Nem állítható, hogy a baloldali orientációjú választók, illetve a korábbi MSZMP-tagok 1990-ben mérsékelt szavazási hajlandóságot tanúsítottak. Ha ez alkalommal nem is feltétlenül az MSZP-re voksoltak, e politikailag aktív csoportok ekkor is legalább az iskolai, életkori stb. összetételüknek megfelelő mértékben jelentek meg az urnáknál.)

1994-ben a szóban forgó negatív hatás teljesen megszűnt (sőt, nem szignifikáns módon még pozitív irányba is tolódott). Miután 1990 és 1994 között a fenti rétegek pozitív várakozásai nem váltak be, és társadalmi süllyedésük annál érzékelhetőbben folytatódott (a munkanélküliség a legdrámaibb módon ezeken a vidékeken nőtt meg, és a nagyüzemi munkásrétegek kollektív presztízse is látványosan zuhant), az időszak során e közegekben fokozatos mobilizálódás ment végbe. A négyéves ciklus fejleményei arra vallanak, hogy az MSZP egyre sikeresebben mobilizálta a szóban forgó – inkább potenciális holdudvarához, mint belső magjához tartozó – választói kört. 1991-től – a két választás között egyébként általános részvételi apátia légkörében is – előbb az időközi pótválasztásokon tudta őket nagy számban mozgósítani, és nyerte sorra az erőfelmérésnek ezeket a mérkőzéseit. E folyamat meghatározó jelentőségű állomása volt az 1993-as szakszervezeti választás. A vártnál nagyobb választási részvétel és az utód-

szakszervezet MSZOSZ fölényes győzelme már előrevetítette az 1994-es választási eredményeket, és újabb lendületet adott az MSZP választási mobilizációjának. Az ekkor hatalmon lévő konzervatív kormányzat leváltásának és a már sokszor beígért életszínvonal-fordulat valóra válásának reményében, az MSZP potenciális szavazói bázisa erőteljesen mobilizálódott, és választotta 1994-es részvételi stratégiájául ezúttal – ismét a hirschmani terminológiával élve – a „voice” alternatíváját. Az adatokhoz híven azonban hangsúlyozni kell, hogy 1994-ben sem annyira az MSZP erős övezeteiben volna kiugróan magas a választói részvétel, inkább arról, hogy a korábbi aktivitási deficitet az átlagosnak megfelelő részvételi hajlandóság váltotta fel. (Zárójelben azt is meg kell jegyezni, hogy az MSZP szavazatainak megháromszorozódása sem tudható be egyedül a korábban tartozkodó szavazói kör aktivizálódásának. A még kevésbé kikristályosodott magyarországi választói magatartásnak megfelelően, a párt új szavazói közt igen magas volt a más pártok, mindenekelőtt a korábban győztes MDF felől érkezett vándorszavazók hányada is.)

Az 1994-re vonatkozó 2. modell az exit-effektus újabb megnyilvánulását is felvillantja. Ahogy 1990-ben az MSZP potenciális szimpatizánsi körénél, úgy most az ezúttal veszítőpozícióba kerülő konzervatív koalíció pártjainak vonzásövezetében lépett fel negatív részvételi hatás. Ez az „exit-hatás” azonban 1990-ben összességében valamelyest mérsékeltebb volt, mint 1990-ben (a zérus-rendű korrelációk közel sem akkorák, mint az első alkalommal az MSZP esetében).

A kifejezetten politikai vonatkozások mellett mindkét alkalommal önálló magyarázó erővel jelent meg két analitikus változó, a koncentrációs ráta és a pártválasztási profil lokális jellege. Azokon a területeken, ahol a helyi politikai közvélemény néhány kiemelt párt körül kristályosodik ki, erősebb mobilizációs hatás érvényesül. Ehhez hasonlóan, a helyi politikai profil pregnáns voltának szerepét jelzi annak az indexnek a hatása, hogy egy-egy településen az országos főáramhoz vagy a helyi történeti-társadalmi sajátosságokhoz igazodó pártválasztási minta érvényesül. Az utóbbi területeken, a politikai orientációk erős lokális jellegével jellemezhető településeken 1990-ben és 1994-ben is átlagon felüli volt a választási részvétel.

Mindkét utóbbi vonatkozás inkább kötődik a kisebb, mint a nagyobb lélekszámú településekhez. A településméret valamennyi modellben megfigyelhető kiugró befolyását azonban nyilvánvalóan nem tulajdoníthatjuk ezeknek az összefüggéseknek. A fejlettségi komponensek hatását kiszűrve, itt már szoros kapcsolat mutatkozik a kisebb méret és a részvétel között. A korábban vázolt értelmezések mellé a szociális integrációnak az aggregát elemzés által kimutatott hatásai sorakoztathatók fel. A kistelepülések jelentős részében vannak jelen az erős szövetű szociális integrációból adódó pozitív ösztönzések.

Az elemzés végén indokolt röviden kitérni arra a kérdésre, hogyan értelmezhető a választási részvételnek 1990-ről 1994-re történt mintegy három és fél százalékos növekedése. Itt először maga a növekedés mértékének az értékelése kérdéses. Semmiképp nem állítható,

hogyan fordulatszerű változás állt volna be a magyar társadalom részvételi hajlandóságát illetően, s az elmozdulás jelentőségét az elkövetkező választásokon tanúsított aktivitás fényében mérhetjük majd le. A lehetséges értelmezések egyike magához az időbeli folyamathoz kötődik. Ez arra helyezi a hangsúlyt, hogy a demokratikus folyamat előrehaladásával a szavazás intézménye megszokottá válik; egyfajta társadalmi tanulás megy végbe, melynek eredményeként a részvétel fokról fokra nő. Egy másik megközelítés – és tanulmányunk ezt már több empirikus bizonyítékkal támasztotta alá – a szituációs-specifikus politikai mozzanatok szerepét emeli ki. Eszerint a konkrét felállás, a nagy politikai tömbök aktuális oppozíciója 1994-ben több ember mozgósítására volt képes, mint négy évvel korábban. Ehhez kapcsolódik az a – tanulmányunkban többször érintett – hipotézis is, amely a részvétel növekedését a látens szociáldemokrata szavazói bázis felsorakozásával magyarázza. Külön lapra tartozik a választási kampány jellege, azoknak az erőfeszítéseknek a mértéke, amelyeket a politikai élet szereplői tesznek a választók mobilizása érdekében. Ha nem is minden egyes lépés hatott ebben az irányban, kétségtelen, hogy – az 1990-es tapasztalatok, s még inkább az önkormányzati és időközi választások sikertelensége nyomán – nem maradtak minden visszhang nélkül azok a felhívások, melyekben a nyilvánosság meghatározott szereplői a komolyabb arányú távolmaradás veszélyeit idézték fel.

Ami a tanulmány során számba vett, a választási részvételt hosszabb távon kondicionáló szociológiai tényezőcsoportokat illeti, kevéssé valószínű, hogy ezeknek elmúlt időszakbeli alakulása a magasabb részvétel irányában hatott volna. A társadalmi-gazdasági polarizáció határozott tendenciáit és jelentős rétegek leszakadását tekintetbe véve, a választási aktivitás valamelyes növekedése aligha tulajdonítható akár a státusztudatos magatartás széles körű kiterjedése, akár a szociális integráció általános erősödése következményének.

JEGYZETEK

¹ Lásd például Piven–Cloward 1989; Teixeira 1992; Rosenstone–Hansen 1993.

² Az 1990 óta eltelt időszakról nem rendelkezünk a fentiekhez hasonló részletesebb adatokkal. A meglévő adatok alapján azonban úgy tűnik, hogy csak azokban az országokban történt számottevőbb csökkenés, ahol a választási részvétel korábban igen magas, 90 százalék körüli szinten volt. A kilencvenes évek közepére az aktivitási ráta – továbbra is a magas sávban vagy annak közelében – a 80 százalék körüli szinten állt be. Néhány konkrét számadat a nagyobb OECD-országok utóbbi választásairól: Egyesült Államok 1988:50, 1992:55 százalék; Egyesült Királyság 1987:73, 1992:78; Franciaország 1995:78, illetve 80; Svédország 1991:87, 1994:86; Finnország 1994:82; Olaszország 1992:67, 1994:86; Németország 1990:78, 1994:79, Ausztria 1990:86, 1994: 78, 1995: 83 százalék (forrás: Keesing's Record of World Events. Cambridge: Longman).

- ³ E vizsgálatról a választási aktivitás összefüggésében részletesebben lásd Angelusz-Tardos 1990.
- ⁴ A motívumok vizsgálatát részben a (választást egy hónappal megelőző) választási hajlandóságra, részben az ezzel elég szorosan összefüggő politikai érdeklődésre alapoztuk. E két attitűd keresztbontása négy típust eredményez (a részvételi hajlandóság eredetileg négyfokú skáláját a „biztosan részt vesz”/„nem vesz részt biztosan”, az ötfokú politikai érdeklődés skálát a „nagyon érdeklí+érdeklí”/„nem+kevésbé érdeklí” dichotómia alapján vontuk össze): a leggyakrabban előforduló „érdeklí a politika és részt vesz”, illetve a „nem érdeklí a politika és nem vesz részt”, valamint a kevésbé tipikus „nem érdeklí a politika, de részt vesz”, illetve az „érdeklí a politika, de nem vesz részt” kombinációkat. E csoportokat diszkriminancia-analízisnek vetettük alá, ahol független változóként a szövegben említett attitűdök szerepeltek (a vallásosságtól a választásoknak tulajdonított jelentőségig). A legerősebb funkció (a „státusztudat-kirekesztettség” dimenzió) a két fő típust, az aktív résztvevőket és az érdektelen (apatikus) távolmaradókat választotta határozottan külön. A „konvencionális” második funkciója a politikailag általában véve érdektelen résztvevők jellegzetességeit rajzolta körül első sorban, míg a politikailag aktív, de (valószínűleg demonstratív alapon) távolmaradó választók profilja a szociális independencia szindrómáját kifejező harmadik funkcióhoz kapcsolódott. (A funkciók és a csoportokhoz tartozó szókörök részletes leírását lásd Angelusz-Tardos 1990.)
- ⁵ E vonatkozásban említést kell tennünk arról – a nemzetközi irodalomban is általánosan számon tartott – tapasztalatról, hogy a választási survey-felvételek a ténylegesen regisztrált részvételnél lényegesen magasabb aktivitást mutatnak ki. Ez a mi esetünkben is így volt: mindkét alkalommal jelentős volt a „felülmondás”. 1990-ben mintegy 10, 1994-ben már 15 százalékkal volt magasabb kérdezettjeink közt a tényleges részvételi rátákhoz képest az urnánál való megjelenésről beszámoló aránya. (A retrospektív torzítást a magyar esetben bizonyos fokig „indokolhatja” a két forduló ténye. Jóllehet az első és a második fordulóban való részvételtől külön kérdeztünk – és elemzésünkben az első fordulás részvételt vizsgáljuk –, sok választóban néhány hónappal a választás után már összemosódhat a két esemény. A tapasztalatok szerint 5–6 százalékot tesz ki azok aránya, akik az elsőben nem, de a második fordulóban már részt vettek.) Az itt közölt adatokból legkevésbé a választási részvétel szintjére vonatkozó vonhatók le közvetlen következtetések. E vonatkozásban a 3. pont alatti rész aggregát (választásstatistikán alapuló) elemzései már biztosabb talajon állnak.
- ⁶ Mind az 1990-es, mind az 1994-es választói magatartás vizsgálata 1000 fős országos reprezentatív mintán történt (1990 decemberében, illetve 1994 szeptemberében). A fevételeket a Szonda Ipsos bonyolította le.
- ⁷ Ezúton mondunk köszönetet dr. Tóth Zoltánnak és Szabó Lászlónénak szíves és szakszerű támogatásukért, amellyel a kutatásunkhoz szükséges választásstatistikai adatokat az Országos Választási Iroda részéről rendelkezésre bocsátották.
- ⁸ Még termékenyebb megközelítés lehet a kétfajta adatbázisnak kontextuális elemzés formájában történő összekapcsolása (lásd Boyd-Iversen 1979). Ilyen elemzésre a későbbiekben teszünk kísérletet.

HIVATKOZÁSOK

- ACEEEO (1995,1996) *Electronic Newsletters*. Budapest: Internet
- Aggarwal, J. C.–Chowdhry N. K. 1992. *Elections in India*. Delhi: Shipra Publications
- Alker, H. R. 1974. A Typology of Ecological Fallacies. In: Dogan, M.–Rokkan, S. (eds.) *Social Ecology*. Cambridge: M.I.T.Press, 69–86.

- Almond, G. A.–B. Powell (eds.) 1996 *Összehasonlító politológia*. Budapest: Osiris Kiadó
- Angelusz, R.–Tardos, R. 1990 Hiányzó szavazatok. *Juss*, 4.
- 1994. Hiányzik-e a szavazó? pp. 206–214. Bizonytalan választók vagy rejtőzködő nem-választók? pp. 237–245. In: Gábor L.–Levendel Á.–Stumpf I. (eds.) *Parlamentari választások 1994*. Budapest: Osiris–Századvég
- Armington, K. 1994. Gründe und Folgen geringer Wahlbeteiligung. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, (46) 1.
- Bihari M. (szerk.) 1993. *A többpártrendszer kialakulása Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Kossuth
- Boyd, L. H.–G. R. Iversen 1979. *Contextual Analysis: Concepts and Statistical Techniques*. Calif. Belmont
- Böhm A.–Gazsó F.–Szoboszlai Gy. 1995. *A választói magatartás: szavazók és nem szavazók 1994*. In: Böhm A.–Szoboszlai Gy. (eds.) *Parlamentari választások 1994*. Budapest: PTI, 93–115.
- Dahl, R. 1995. *Forradalom után?* Budapest: Osiris Kiadó
- Delury, G. (ed.) 1987. *World Encyclopedia of Political Systems and Parties*. New Facts on File 1991–1995. N. Y.: Facts and File Publ.
- Hirschman, A. O. 1995. *Kivonulás, tiltakozás, hűség*. Budapest: Osiris Kiadó
- Kolosi T.–Szelényi I.–Szelényi Sz.–Western, B. 1991. Politikai mezők a posztkommunista átmenet korszakában. *Szociológia*, 1, 5–35.
- Lane, J. E.–D. McKay–K. Newton (eds.) 1992. *Political Data Handbook: OECD Countries*. Oxford: Oxford Univ. Press
- Linz, J. J. 1974. Ecological Analysis and Survey Research. In: Dogan, M.–S. Rokkan, (eds.) *Social Ecology* Cambridge: M.I.T. Press, 91–132.
- Lipset, S. 1995. *Homo Politicus*. Budapest: Osiris
- Mészáros J.–Szakadát I. 1995. *Magyarország Politikai Atlasza*. Budapest: Konrad Adenauer Stiftung
- Olson, M. 1965. *The Logic of Collective Action*. Cambridge: Harvard Univ. Press
- Piven, F. F.–R. A. Cloward 1989. *Why Americans Don't Vote?* New York: Pantheon Books
- Robinson, W. S. 1950. Ecological Correlations and the Behavior of Individuals. *American Sociological Review*, 15, 351–357.
- Rosenstone, S. J.–J. M. Hansen 1993. *Mobilization, Participation and Democracy in America*. New York: Macmillan
- Scheuch, E. K. 1974. Social Context and Individual Behavior. In: M. Dogan–S. Rokkan, (eds.) *Social Ecology* Cambridge: M.I.T. Press, 133–156
- Schmidt, H. (1994) Opening Address: Declining Electoral Turnout in Europe Today. In: S. Melnik (ed.) *Tackling the Credibility Gap Between Politicians and the General Public in Europe*. Brüssel: Friedrich–Naumann Stiftung
- Simon J. 1991. A nem-választók választása. In: Kurtán S.–Sándor P.–Vass L. (eds.) *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest Ökonómia–Economix
- Szajkowski, B. (ed.) 1991. *New Political Parties of Eastern Europe and the Soviet Union*. Harlow–Essex: Longman
- Szelényi I.–Fodor É.–E. Hanley 1996. Baloldali fordulat a volt szocialista országokban. *Eszmélet* 1.
- Teixeira, R. A. 1992. *The Disappearing American Voter*. Washington, D. C.: The Brookings Institution
- Zeigler, H. 1993. *Political Parties in Industrial Democracies*. Ithaca: F. E. Peacock Publishers

